

A fenntartható mezőgazdaságra vonatkozó koncepciók – a nemzeti fenntartható fejlődési stratégia¹

Gáthy Andrea

Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum,
Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar,
Agrárgazdaságtani és Közgazdaságtani Tanszék, Debrecen
gathya@agr.unideb.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A nemzeti fenntartható fejlődési stratégia feladata, hogy hosszú távú koncepciót biztosítson a gazdaság és a társadalom számára annak érdekében, hogy a természettel, a környezettel harmonikusan élhessen és fejlődhessen. A fenntartható agrárgazdasági termelés feltételeinek megteremtése szintén hosszú távra szóló, nagy ívű, több generációt érintő program kidolgozását és megvalósítását igényli. Cél az optimális kompromisszum kialakítása a hosszútávra vonatkozó – gyakran általánosságként emlegetett – és a rövid távú, általában politikai indíttatású programokban megjelenő koncepciók között.

Hazánkban már számos alapelv, koncepció és megoldási javaslat született a fenntartható mezőgazdaság kialakítására, megvalósítására vonatkozóan. Jelen tanulmányban a fenti alapelveket és koncepciókat kísérlem meg rendszerezni és összevetni a már az Európai Unió tagországaiban meglévő nemzeti stratégiák mezőgazdaságra vonatkozó koncepcióival. Továbbá fontosnak tartom vizsgálni, hogy az Európai Unió által meghirdetett agrárpolitika milyen mértékben támogatja a stratégiákban megfogalmazott, agráriumra vonatkozó koncepciókat. A téma aktualitását adja, hogy napjainkban folyik a magyar nemzeti fenntartható fejlődési stratégia kidolgozása, melynek az elkészültét 2005 végére ígérik.

Kulcsszavak: fenntartható mezőgazdaság, fenntartható fejlődés, nemzeti fenntartható fejlődési stratégia, multifunkcionális mezőgazdaság, vidékfejlesztés

SUMMARY

The task of the national sustainable development strategy is to provide a long term conception for the economy and society, so that this might function and develop in harmony with the environment. Creating the conditions for sustainable agricultural production requires the elaboration and implementation of long-term programs spanning generations. The objective is to find a compromise between the conceptions appearing in the long-term and the short-term programs.

In Hungary, several principles, conceptions and proposals have been suggested regarding sustainable agriculture. In the present study, I intend to systematize the above mentioned principles and conceptions, and compare them to the conceptions regarding agriculture in the national strategies of the EU member states. Furthermore, I examine to what extent the agricultural policy of the European Union supports the conceptions regarding agriculture in the strategies. This topic deserves special attention, as the Hungarian national sustainable development strategy is being prepared and is supposed to be finished by the end of 2005.

¹ A tanulmány az OTKA T-046704 sz. pályázatának támogatásával készült.

Keywords: sustainable agriculture, sustainable development, national strategy for sustainable development, multifunctional agriculture, rural development

„Az Úristen vette az embert, és Éden kertjébe helyezte, hogy művelje és őrizze.”
Teremtés könyve 2, 15

Napjainkra már világossá vált, hogy a fejlett országokra jellemző iparszerű mezőgazdaság, az intenzív növénytermesztési és állattenyésztési technológiákkal történő termelés környezeti szempontból nem életképes, fenntarthatatlan. Az iparszerű mezőgazdasági termelés fő jellemzője, hogy nagy az energia-, anyag- és területigénye. Valójában a természeti és emberi erőforrások ipari erőforrásokkal való helyettesítésére törekszik, ami társadalmi és környezeti problémákat szül.

Hazánk területének több mint 67%-án mezőgazdasági termelés folyik, további 19%-on erdő, nádas és halastó található, így az ország döntő többségén (86%) mezőgazdasági, erdészeti tevékenységet végeznek. A mezőgazdasági termelés a vidéken zajlik, éppen ezért az élelmiszer- és takarmány-alapanyag előállításán túl számtalan feladatot kell még ellátnia. A táj, s annak sokszínű élővilágának megőrzése, a vidéken élő közösségek megélhetésének biztosítása, helyben tartása mind mind feladata a mezőgazdaságnak.

A fenntartható mezőgazdaság gondolata a fenti problémák megoldására született. Cél az alacsony input- (energia-, anyag-, terület-) felhasználással történő minőségi termelés kialakítása környezetbarát módon, és a vidéki lakosság foglalkoztatásának, ezáltal helyben tartásának megvalósítása.

A mezőgazdasági termelők, falusi földműves parasztemberek mindig is szoros összhangban éltek a természettel, tekintettel voltak a környezetükre, hiszen tudták, hogy a cselekedeteik befolyásolják a jelenlegi és a jövőbeni munkájuk eredményét, és csak annyit vettek el a környezetükből, amennyit vissza is adtak. A nagyüzemi gazdálkodás során egy nagyon fontos kincs, a gazdatudat elveszett, mivel a gazdák egyszerű munkásokká váltak. Az iparszerű mezőgazdálkodás a nagyüzemi termeléssel, intenzív műtrágya-, növényvédőszer-felhasználással, a negatív környezeti hatások figyelmen kívül hagyásával súlyos környezeti és társadalmi problémákhoz vezetett. A mezőgazdaság nagy részben járul hozzá az üvegházhatású gázok, azon belül is a nitrogén-oxidok és a metán kibocsátásához.

Cél a mezőgazdaság szerkezetének radikális megváltoztatása annak érdekében, hogy a vidék is fennmaradjon. Ezért elsőként egy jól átgondolt koncepcióra építő átfogó stratégiára van szükség, mely kidolgozására most a nemzeti fenntartható fejlődési stratégia készítésének időszakában kitűnő lehetőség nyílik. Az első lépéseket már megtették, a fenntartható agrárgazdaság koncepcióját a kilencvenes évek közepén már kidolgozták, és napjainkban az EU is támogatja a megvalósítását.

A tanulmányban a témával kapcsolatos nemzetközi és a hazai előzmények, valamint eredmények ismertetése után a magyar mezőgazdaság fenntarthatóság szempontjából történő értékelését végzem el. Sor kerül az EU agrárpolitikájának és a tagállamok nemzeti stratégiáinak mezőgazdaságra vonatkozó célkitűzéseinek bemutatására. Végül a magyar mezőgazdaság fenntartható fejlesztésének lehetőségeit vázoló fel.

NEMZETKÖZI ELŐZMÉNYEK, EREDMÉNYEK

A fenntartható mezőgazdaság gondolatának megjelenése

Az 1960-as évektől kezdődően világszerte mind nagyobb figyelemmel fordultak az egyes társadalmakat érintő fejlesztési és környezeti problémák közötti összefüggések feltárása felé. Különböző elméleti irányzatokat és elemzéseket kimunkáló, ajánlásokat készítő tudósokat és politikusokat tömörítő csoportok jelentek meg, amelyek sorában kiemelkedő szerepet játszott a Római Klub. A nagy nemzetközi visszhangot kiváltó, 1972-ben kiadott, *A növekedés határai* címet viselő, első jelentéstől az alkotók azt várták, hogy: „... a könyv hatására világszerte megnő majd azok száma, akik komolyan felteszik maguknak a kérdést, vajon a jelenlegi növekedés nem haladja-e meg a Földünk teherbíró képességét, és akik fontolóra veszik majd azokat a háborzongató alternatívákat, amelyeket a túlhajtott növekedés jelentene mind a magunk, mind gyermekeink és unokáink számára” (Meadows et al., évszám nélkül).

A Jelentés tejesítette a hozzá fűzött reményeket, és széles körben ismertté tette a véges világ – végtelen növekedés problematikáját. A népesség rohamos növekedése, a természeti erőforrások gyors felhasználása, az ipari termelés, az élelmiszeripari termelés és a környezetszennyeződés közötti összefüggésre hívták fel a figyelmet, és a globális egyensúly kialakításáért a zéró növekedés koncepcióját hirdették meg. Természetesen sem a fejlett, sem a fejlődő országok nem tudták elfogadni azt, hogy befagyasszák a gazdaságukat, így a problémára más megoldást kellett találni.

A szintén 1972-ben megrendezett stockholmi ENSZ konferencián nem szálltak nyíltan vitába a Római Klub Jelentésével, de egyértelműen elvetették a zéró növekedés alternatíváját. Nyilvánvaló volt, hogy gazdasági növekedés nélkül nem lehet

megoldani a fejlődő országok problémáit. A stockholmi konferencián hosszú távú ajánlásokat fogalmaztak meg a mezőgazdaság, a halászat és az erdőgazdálkodás számára.

Az ENSZ Közgyűlés 1983-ban határozatot hozott a Környezet és Fejlesztés Világbizottság megszervezésére, amelynek azt a feladatot adta, hogy vizsgálja meg a környezet és fejlesztés legátfogóbb, legalapvetőbb összefüggéseit, problémáit, és adjon javaslatokat a követendő nemzetközi együttműködés fő irányaira és szervezeti kereteire.

Az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottsága 1984 és 1987 között végezte munkáját, a Brundtland Bizottság néven ismertté vált független szakértőkből álló testületnek Láng István akadémikus is a tagja volt. A bizottság munkáját összefoglaló és javaslatait tartalmazó jelentés a *Közös Jövők* (Our Common Future) címmel jelent meg, és tette közzé a fenntartható fejlődés (sustainable development) fogalmát. A könyv alakban publikált Jelentés többek között magyarul is megjelent 1987-ben, melyben még a harmonikus fejlődés kifejezést olvashatjuk.

„A jelentés alapkonceptiója az volt, hogy a Föld minden lakosának joga van arra, hogy emberhez méltó körülmények között élhessen, és legalább az alapvető emberi szükségleteihez hozzájuthasson” (Csete és Láng, 2005, 17. o.). A Brundtland Jelentés a véges világ – szabályozott növekedés kapcsolatot határozta meg, mely egyaránt magába foglalja a mennyiségi és a minőségi növekedést, de arányában a minőségi növekedésnek szánunk nagyobb szerepet. A gazdasági növekedés alatt pusztán mennyiségi növekedést értünk, a gazdasági fejlődés esetén viszont már minőségi előrehaladásról beszélünk, jobb és környezetkímélőbb technológiával megvalósuló termelésről.

A *Közös Jövők* című jelentés szerint a fenntartható fejlődés megvalósításához többek között szükség van olyan termelési rendszerre, amely tiszteletben tartja azt a kötelezettséget, hogy meg kell őrizni az ökológiai alapokat a fejlődés érdekében (WCED, 1988).

Az iparszerű mezőgazdaságot (termelési és az egész ágazatra vonatkoztatva) nagyfokú koncentráció jellemzi, és súlyos környezeti problémák kísérik. A mezőgazdaság nagy részben járul hozzá az üvegház hatású gázok, azon belül is a nitrogén-oxidok és a metán kibocsátásához.

1992-ben az ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciája (Rio de Janeiro) a *Feladatok a XXI. századra* (Agenda 21) című dokumentumban részletesen foglalkozik a fenntartható agrárgazdasággal és a vidékfejlesztéssel. A dokumentum a következő programokat javasolja a fenntartható agrárgazdaság megalapozása érdekében (UNCED, 1993, 136-137. o.):

- A mezőgazdasági politikák áttekintése, integrált programok kidolgozása, különös tekintettel az élelmiszertermelés biztonságára és a fenntartható fejlődésre.
- A társadalmi részvétel biztosítása a humán erőforrások fejlesztésének elősegítésére a fenntartható mezőgazdaságban.

- A farmok termelésének és a farmrendszereknek a fejlesztése a farmon belüli és kívüli foglalkoztatás változatossá tételével és az infrastruktúra fejlesztésével.
- A földhasználat tervezése, a mezőgazdasági információ és az oktatás.
- Tájvédelem és talajjavítás.
- Víznyerés a fenntartható élelmiszertermelés és vidéki területfejlesztés céljaira.
- A növényi géntartalékok fenntartható használata és megőrzése az élelmiszer-termelés és a fenntartható mezőgazdaság céljaira.
- Az állati géntartalékok fenntartható használata és megőrzése az élelmiszer-termelés és a fenntartható mezőgazdaság céljaira.
- Integrált növényvédelem és ellenőrzés a mezőgazdaságban.
- Fenntartható növényítápanyag-utánpótlás az élelmiszertermelés növelése érdekében.
- Vidéki energiaellátás a termelékenység növelésére.
- A sztratoszféra elvékonyodása következtében az ultraibolya sugárzás állatokra és növényekre gyakorolt hatásának vizsgálata.

A fenti programok is alátámasztják, hogy a fenntartható agrárgazdaságnak környezeti, társadalmi és gazdasági vetületei is vannak. A fenntartható agrárgazdaság koncepciójának alakulását a továbbiakban az Európai Unió agrárpolitikájának vizsgálatával folytatom.

Az Európai Unió agrárpolitikájának jelentősebb változásai

Az Európai Unió agrárpolitikáját nyomon követve bemutatható, hogy az Unión belül az agrár-környezetpolitika hogyan vált egyre fontosabbá, hangsúlyosabbá. A kezdetekben nem is foglalkoztak a közös környezetvédelmi politika kialakításával, azonban a környezeti károk egyre súlyosabbá válásának következtében már elengedhetlenné vált, hogy erre a problémára is találjanak megoldást közösségi szinten. A közös mezőgazdasági politika célkitűzéseinek reformjai is az agrár-környezetpolitika erőteljesebbé válását eredményezik.

Mivel a mezőgazdasági politika minden állam gazdaságpolitikájában eltérő jelentőségű volt, az alapító országok nem kívánták a többi gazdasági szektorral azonos módon bevinni a létrehozandó közös piacra. Később a Közös Agrárpolitika (Common Agricultural Policy, CAP) közösségi szintre emelte és egységessé tette a szabályozást.

A Római Szerződés 39. cikkelye öt pontban foglalta össze a CAP céljait (Szabó, 2001, 32. o.):

1. a mezőgazdaság termelésének növelés a technológiai haladás elősegítésén és a mezőgazdasági termelés racionális fejlődésének biztosításán, valamint a termelési tényezők, köztük különösen a munkaerő optimális felhasználásán keresztül,

2. ezáltal egy igazságos megélhetési szint biztosítása a mezőgazdasági népesség számára, meghozzá elsősorban a mezőgazdaságban foglalkoztatott személyek egyéni jövedelmének növelésén keresztül,
3. az agrárpiacok stabilizálása,
4. a megfelelő színvonalú élelmiszerkínálat biztosítása,
5. annak biztosítása, hogy a kínált mennyiség elfogadható áron jusson el a fogyasztókhoz.

A célok között még nem szerepeltek az agrár-környezetvédelemre vonatkozó előirányzatok. Az 1962-től működő CAP közösségi szinten folytatott támogatási politikaként jött létre, mely az ártámogatáson keresztül valósult meg. A Közös Agrárpolitika a Római Szerződésben megfogalmazott célokat ugyan megvalósította, de mindezt egyre komolyabb környezeti, társadalmi és nem utolsósorban gazdasági problémák kíséretében tette. A mezőgazdaság termelékenysége fokozatosan nőtt, és a világgiazi ártól függetlenített, mesterségesen fenntartott árrendszer biztosította a célkitűzések elérését. Azonban már a kezdetektől mutatkoztak a program hiányosságai. Az alapvetően vidéken élő mezőgazdasági termelést folytató lakosság szerepe nem maradhatott egysíkú.

A mezőgazdaság kettős szerepének előtérbe kerülése az 1992-es McSharry-reformhoz köthető, amikor is az élelmiszer- és ipari nyersanyag szükséglet megtermelése mellett a mezőgazdaság természeti környezet- és tájmegőrzésében játszott szerepét hangsúlyozták.

A kétpillérű agrárpolitika deklarálása az 1999-es Berlini Csúcson kiemelt jelentőségű volt, hiszen ettől kezdve a CAP második pillére a vidékfejlesztés lett a piacpolitika mellett. Az AGENDA 2000 dokumentumban már kimondták, hogy az európai mezőgazdaságnak multifunkcionálisnak, fenntarthatónak és versenyképesnek kell lennie. A „többfunkciós mezőgazdaság” megvalósítása érdekében az élelmiszertermelés és az ipari nyersanyagok előállításán túl már meghatározó szerepet szánnak a táj- és környezetvédelemnek, a megújítható természeti erőforrások létrehozásának, a biológiai változatosság megőrzésének, valamint a vidéki népesség kulturális, társadalmi és gazdasági életképességének fenntartásának. Az AGENDA 2000 célja eredetileg az volt, hogy az EU főleg termelési támogatásokon alapuló agrárpolitikáját az integrált vidékfejlesztés elvein alapuló közös agrár- és vidékfejlesztési politikává (Common Agricultural and Rural Policy for Europe) alakítsa át, ezáltal létrehozva a CAP második pillérét, a vidékfejlesztést. A korábban szétszórt vidékfejlesztési intézkedéseket és szabályozásokat egységesítették, egy rendeletbe foglalták, melybe az agrár-környezetvédelem kérdéseit kötelező érvényüként illesztették be. A változtatás elősegíti, hogy a környezet védelmét és a vidék fennmaradását célzó támogatások hozzájáruljanak a közösségi politika mezőgazdasági és a környezetvédelmi célkitűzések megvalósításához (Szabó, 2003).

Ángyán a következőképpen foglalja össze az AGENDA 2000 és a CAP radikális reformja körül zajló vitára utalva a közös agrárpolitika továbbfejlesztésének stratégiáját (Ángyán, 2001, 53. o.):

- Minden tagállam számára azonos minőségi követelmények, és szigorú terméknyilatkozati kötelezettség bevezetésére van szükség.
- A termék árának olyannak kell lennie, hogy biztosítsa a megfelelő árbevételt az azt „jó mezőgazdasági gyakorlattal” kiérdemlő gazdák számára. Csak indokolt esetben kerülhessen sor alacsonyabb árak szerény kompenzációjára.
- Közvetlen kifizetésekre van szükség a járulékos környezeti teljesítményekért, valamint a hátrányos helyzetű területeken gazdálkodóknak.
- Elsődleges jelentőségű szektorra kell tenni a mező-, valamint erdőgazdaságban történő energia- és nyersanyagtermelést, hogy a területhasznosítás számára újabb növekedési lehetőségeket biztosítsunk.
- A politikának végre egységként kell fölfognia a mező- és erdőgazdaságot és a vidéket, s a tájegységek megerősítésén kell munkálkodnia.

Az EU agrár-környezetvédelmi szabályozásának célja a környezet- és természetvédelem követelményeinek megfelelő gazdálkodási módszerek elterjedésének elősegítése és támogatása, ezáltal a piaci egyensúly elősegítése, környezetbarát termékek előállítása és a természet- valamint tájvédelem fejlesztése oly módon, hogy az intézkedéseket felvállaló termelők kompenzációban részesülnek a környezeti javulás érdekében bekövetkezett jövedelem-kiesés ellensúlyozására (Csete és Láng, 2005).

A CAP legújabb átfogó reformjának, melyet 2003-ban Luxemburgban hagytak jóvá, legfőbb céljai között szerepel a vidékfejlesztés, mint második pillér további erősítése, továbbá a pénzügyi háttér megerősítése (pl. moduláció, amikor a jövedelem támogatás fokozatos csökkentése és az ebből származó összegek vidékfejlesztésbe való átcsoportosítása történik). Több célban is közvetve megfogalmazódik az agrár-környezetvédelem szerepének az előtérbe helyezése (pl. cross-compliance, amikor is a támogatásokat többek között környezetvédelmi intézkedések betartásához kötik).

Az Unió agrárpolitikájának változása jól szemlélteti, hogyan nyert egyre jelentősebb szerepet az évek során az agrár-környezetpolitika valamint a vidékfejlesztés, és vált meghatározóvá a fenntartható mezőgazdaság koncepciója. Az Európai Unió agrárpolitikája jelentős változáson ment keresztül abban a tekintetben, hogy a napjainkban érvényben lévő rendszer már nem kizárólag a hagyományos mezőgazdasági termelés mennyiségi, majd minőségi voltát preferálja, hanem más választási lehetőségeket is kínál a vidéki lakosságnak. A fenntartható mezőgazdaság a többfunkciós mezőgazdaság kialakításának igénye révén a vidéken élők megélhetési lehetőségei szélesednek, javíthatja a

termelési kultúrát, és jelentős eredményeket érhet el a vidék és a táj megőrzésében, fenntartásában.

Összegzésként megállapítható, hogy az Európai Unió agrárpolitikája a fenntarthatóság elveinek megfelelő mezőgazdasági és vidékfejlesztési koncepció követését írja elő és támogatja. Ennek megfelelően a tagállamaiban kidolgozott nemzeti fenntarthatósági stratégiák agráriumra vonatkozó céljait, terveit támogatja. A következőkben néhány EU tagország stratégiájából származó részlettel illusztrálom a fenntartható mezőgazdaságra való törekvések jelenlétét.

A többfunkciós mezőgazdaság a nemzeti fenntartható fejlődési stratégiákban

A vidékfejlesztés integrálása a mezőgazdaságba a legtöbb stratégiában nagy hangsúlyt kap. Ez a kérdéskör egy sor problémát foglal magába, a foglalkoztatási gondoktól a vidéki infrastruktúra fenntartásán és fejlesztésén át a táj változatosságának és a biodiverzitásnak a megővését.

A litván stratégia a migráció csökkentésének lehetőségét látja a vidékfejlesztés területén (GRL, 2003, p. 38.). A lett stratégia a multifunkcionális mezőgazdaság és a vidékfejlesztés kapcsán a tradicionális tájmegőrző és a népesség foglalkoztatásában betöltött szerepet hangsúlyozza (CMR, 2002, p. 27.).

A német stratégia a vidékfejlesztést teljes mértékben összekapcsolja a multifunkcionális mezőgazdasággal. Ezen keresztül valósítanák meg a vidék felzárkóztatását, és egyben új bevételi forrásnak tekintik. A foglalkoztatás terén hangsúlyozzák a multifunkcionális mezőgazdaság szerepét, különösen a vidéki fiatalok esetében (BMU, 2002, p. 222.). A dokumentum továbbá megemlíti, hogy noha csupán a foglalkoztatottak 3%-a dolgozik a mezőgazdaságban, az új, multifunkcionális értelmezés további távlatokat nyit az ágazat fejlesztése előtt (BMU, 2002, p. 18.). Az osztrákok is jelentős munkahely-teremtő hatással számolnak (AFG, 2002, p. 167.). A belga stratégia már a célkitűzései között említi a multifunkcionális mezőgazdaság specifikus szerepét a farmok védelme tekintetében (SSESD, 2000, p. 59.).

A fenntartható fejlődési stratégiákra jellemző, hogy a multifunkcionális mezőgazdaság az áru- és kiemelten a nem áru-jellegű termékek és szolgáltatások előállításával biztosíthatja az eddig kizárólag a hagyományos mezőgazdasággal foglalkozók megélhetését.

Az egyik megoldási lehetőség a nemzeti stratégiákban – a több helyen falusi-, ökoturizmusként említett – a fenntarthatóság egyes területeinek összehangolt kezelésére lehetőséget adó *fenntartható turizmus* megvalósítása lehet. A multifunkcionális mezőgazdaság kapcsán a turizmus már nemcsak gazdasági hasznot termel, hanem hozzájárulhat a környezet- és természetvédelem céljainak megvalósulásához, valamint a kulturális értékek megőrzéséhez is.

Az osztrák stratégia több helyen utal arra, hogy nagyobb szerepet szánanak a fenntartható turizmusnak, mint a fenntarthatóság követelményeinek eleget tevő szolgáltatásnak (lásd AFG, 2002, pp. 21., 61.). A litván stratégia a hangsúlyt a vidéki lakosság megélhetési lehetőségeinek javítására és a kulturális értékek megőrzésére helyezi, többek között a turizmus feladatai között (lásd GRL, 2003, pp. 28., 36.).

Ahhoz, hogy a vidékfejlesztés, a környezetgazdálkodás az agrárgazdaság integrált részévé, Európai Unió szóhasználatával élve az agrárpolitika tartópillérévé váljék, a tudománynak és a gazdasági gyakorlatnak számos területen van tennivalója. Merőben új módszerek alkalmazása, a korábban használt, vagy meglévő technológiák megújítása, mások által már kipróbált eljárások adaptálása, mind-mind egy-egy lehetőséget kínál a majdan jól működő többfunkciós mezőgazdaság kialakításához.

A FENNTARTHATÓ AGRÁRGAZDASÁG KONCEPCIÓI HAZÁNKBAN

Fenntartható mezőgazdaságról Magyarországon

Magyarországon a fenntartható agrárfejlődés megvalósításával kapcsolatos kutatási programot Láng István vezette, mely vizsgálat eredményeit 1995-től az „AGRO 21” füzetekben publikálták. Az összegző kiadvány tartalmazza az agrárgazdaság fenntartható fejlődésének tudományos megalapozását, bemutatja a megvalósítás ajánlott lépéseit, és feladatokat fogalmaz meg, javaslatokat tesz a végrehajtás érdekében.

A kilencvenes évek közepén szakértők egyértelműen meghatározták, hogy „a fenntartható agrárfejlődés csak úgy valósítható meg Magyarországon, ha a társadalom, illetve a nemzetgazdaság minden rétege és területe szintén megvalósítják a fenntarthatóság alapelveit. Ha a társadalom egésze környezetromboló és erőforrás pazarló termelési és fogyasztási eljárásokat alkalmaz, akkor az agrárágazat önmagában nem képes a megújulásra. Vagyis a társadalom- és a gazdaságpolitika teljes vertikumát a fenntartható fejlődés koncepciójának megfelelően kell kialakítani” (Láng et al., 1995, 17. o.).

A magyar agrárgazdaság fenntarthatóvá tétele érdekében a következő elveket fogalmazták meg:

- legyen környezetkímélő,
- erőforrás-takarékos,
- egészséges élelmiszert és takarmányt állítson elő,
- tegye érdekeltté a gazdálkodók jelen és jövő generációit a termelésben, segítve a falusi térségek népességmegtartó képességét, járuljon hozzá a vidék fejlődéséhez.

A mezőgazdasági termelés a vidéki élet természetes része, a vidék megmaradásának egyik alapvető feltétele. A jól működő mezőgazdaság munkalehetőséget, megélhetést biztosít a vidéki lakosság számára. Annak érdekében, hogy a

fenntarthatóság szemléletében is megfelelő termelés folyjék, az első három, a környezet és a társadalom szempontjából fontos elvet is be kell tartani. A fenntartható agrárfejlődés koncepcióját, lényegét a következőképpen fogalmazták meg a tanulmányban: „*olyan gazdasági növekedésről van szó, amely harmonizál a természeti erőforrások regenerálódásával és a környezetterhelés asszimilációs képességével. Ezzel elérhető a folyamatos, mennyiségében korlátozott, de minőségében korlátlan gazdasági növekedés – amely alapja az érdekek, törekvések érvényesítésének –, a természeti erőforrások és a társadalom értelmelt környezet óvása, végeredményben az egészségesebb emberi környezet és táplálkozás, az élet minőségének javulása*” (Láng et al., 1995, 17. o.). A fenti koncepció sikerességének kulcsa, hogy széles körben ismertté kell válnia mind az agrárszakemberek, mind a fogyasztók, a mezőgazdasági termékek vásárlóinak körében.

A fenntartható agrárfejlődés megvalósításának rendszerét is kidolgozták, melyből az alábbiakban annak feltételeit értékelem. Az első feltétel a **koncepció kidolgozása**, mely feltételnek a kutatócsoport eleget tett, a nemzetközi tapasztalatok felhasználásával a magyarországi viszonyoknak megfelelően kidolgozták az agrárfejlődés hosszú távra stratégia koncepcióját.

Az **agrárpolitikába történő szerves illeszkedés** még napjainkra sem valósult meg maradéktalanul. A mezőgazdaságot egy nem prosperáló ágazatnak tekintik, figyelmen kívül hagyva annak a vidéki életben betöltött jelentőségét és a környezetre gyakorolt pozitív és negatív hatását. Sajnos még mindig a gazdaság rövidtávú profitérdekei az elsődlegesek, és a mezőgazdasági fejlődést is ezek az érdekek határozzák meg.

A feltételek sorában a következő a **támogató társadalmi magatartás kialakítására** irányul. Társadalmi támogatottság nélkül bármilyen koncepció életképtelen. A társadalmi magatartás, a fogyasztási szokások megváltoztatása viszont igen hosszadalmas és szerteágazó feladata a nevelésnek, oktatásnak, kutatásnak. Az emberek életmódját kell megváltoztatni, és felbreszteni bennük az igényt az egészségesebb és biztonságosabb élelmiszerek és környezet iránt. Véleményem szerint a nevelést már a legkisebektől, a családokban, az óvodai foglalkozások során el kellene kezdeni, és a továbbiakban is tudatosan, célorientáltan folytatni az oktatás során.

A **gazdasági források megteremtése** a koncepció megvalósításához szintén elengedhetetlen. Egyben ez az egyik legproblémásabb feltétele, hiszen a fenti pénzügyi lehetőségeket biztosítani kell, adott esetben más fontos területekről kell pénzüsségeket átcsoportosítani, mely folyamatnak mindig lesznek ellenzői.

Az **agrárszakemberek képzése, informálása** érdekében napjainkban az Európai Unió előírásainak teljesítése kapcsán már tapasztalható némi előrelépés, a gazdák szaktanácsadó rendszerének további fejlesztése jelenthet még további jelentős előrelépést.

A megvalósítás differenciált kidolgozását és következetes alkalmazását véleményem szerint egy, a mezőgazdaságra és vidékfejlesztésre vonatkozó konkrét stratégia kidolgozása garantálhatná, de csak abban az esetben, ha a későbbiekben a stratégiában foglalt célokat meg is valósítják.

Szintén megfogalmazásra került a fenntartható agrárfejlődés megvalósításától remélhető eredmények sora:

- folyamatos, mennyiségében korlátozott, és minőségében korlátlan gazdasági növekedés;
- regenerálódó természeti erőforrások;
- terhelést, szennyezést asszimiláló környezet;
- egészségesebb emberi környezet és táplálkozás, az élet minőségének javulása.

A várt eredmények azonban kizárólag abban az esetben realizálódhatnak, amennyiben az előzőekben már ismertetett elvek, feltételek maradéktalanul teljesülnek.

Jelen tanulmánynak nem része az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program (AVOP) és a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv (NVT) dokumentumainak elemzése, de elengedhetetlenül fontos megemlíteni, hogy mind a két program feladatának tartja a fenntartható fejlődés elveinek érvényesítését a mezőgazdaságban és a vidékfejlesztésben. Az NVT a vidéki térségek fenntartható fejlődését szolgáló célokat jelöli ki, valamint tartalmazza az egyes intézkedések keretében támogatható tevékenységek körét, a támogatás igénybevételének feltételeit, és a végrehajtás részletes szabályait is (NVT, 2004). Az AVOP prioritásai között is szerepel a vidék felzárkóztatása és a mezőgazdaság versenyképességének javítása (FVM, 2003).

A Horn Péter által vezetett Kerekasztal 2004 májusában adta közre az *Agrár- és Vidékfejlesztés Nemzeti Stratégiáját*. A dokumentum ajánlásokat, javaslatokat fogalmaz meg, és a Kerekasztal szakértői támogatásukat biztosítják az agrárium és a vidék számára a fenntarthatóság érdekében megfogalmazott célok eléréséhez. Céljuk a mezőgazdaságban a fenntarthatóság elveinek érvényesítése, és egy átlátható és kiszámítható agrárgazdaság alapjainak megteremtése. A stratégia jelleget igazolja, hogy megszületett az igény, mely szerint „*Európai tagállamként is rendelkezniünk kell olyan agrártörvénnyel, mely hosszabb távon, kormányzati ciklusokon átívelve tartalmazza az agrárpolitika alapvető törekvéseit és megvalósításának garanciáit*” (NAVK, 2004, 25. o.).

A Kerekasztal a következő témákat elemzi (NAVK, 2004):

- Az agrárökológiai potenciál megőrzése és fenntartható hasznosítása
- Az élelmiszerbiztonság és az értékesítés biztonságának növelése
- A versenyképesség erősítése
- A birtokszerkezet fokozatos átalakítása
- Az alternatív életlehetőségek javítása
- Az intézményi rendszer átalakítása a tagállami működés igényei szerint

- Az agrárgazdaság fejlesztéséről szóló törvény módosítása
- Várható változások 10 év alatt

A fenti dokumentum elveket, sokszor talán túl általános célokat fogalmaz meg, és sokatmondó az a tény is, hogy a birtokpolitika már másfél évtizedes vitás kérdéseit ez a dokumentum sem orvosolja.

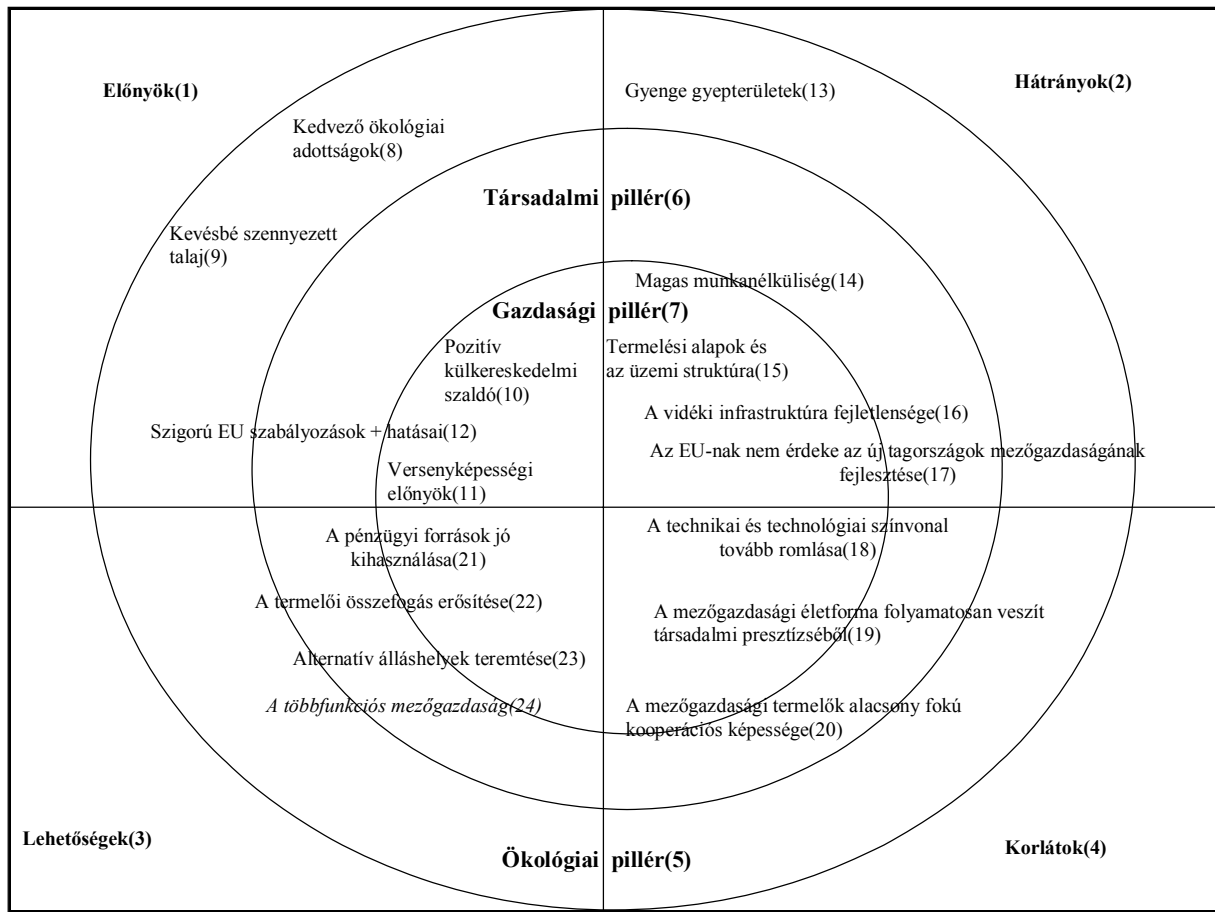
A magyar mezőgazdaság helyzetértékelése és fejlesztési lehetőségei

A mezőgazdaság fenntarthatósági koncepciójának kialakítása során elengedhetetlen megvizsgálni, értékelni hazánk agrárgazdaságát, és az azt meghatározó körülményeket.

A következőkben a fenntarthatóság elvéhez ragaszkodva elemzem, hogy milyen relatív előnyökkel, hátrányokkal rendelkezik az ágazat, és milyen veszélyek fenyegetik, valamint milyen lehetőségek kínálkoznak a fenntartható mezőgazdaság megvalósítására (1. ábra). A mezőgazdaság előnyeit, hátrányait, a fejlesztésének korlátait és lehetőségeit a fenntarthatóság pilléreihez kapcsolva tüntetem fel. A pillérek összefüggését, egymáshoz való viszonyát, egymásba ágyazottságát a három egymásba illeszkedő kördiagram szemlélteti. A gazdasági rendszer a társadalmon belül lehet életképes, annak alrendszere, a kettő együttese pedig a környezetbe ágyazva működhet, működik. Eppen ezért valamelyik pillérhez kapcsolódó probléma kihat a többi rendszer állapotára. Bár első megközelítésben egy, a mezőgazdaság számára előnyös lehetőség, vagy más esetben hátrány konkrétan köthető valamely pillérhez, de annak következménye mindig hatással lesz a többi dimenzióra is. Lényegében csak ökológiai fenntarthatóság létezik, ezért olyan gazdasági és társadalmi rendszert kell kiépítenünk, amely kielégíti a társadalom igényeit a környezeti szempontokat, határokat figyelembe véve. A mezőgazdaság értékelése során Szabó 2002-ben elhangzott „*A magyar mezőgazdaság kilátásai az Európai Unióban*” c. előadására támaszkodtam (Szabó, 2002).

Magyarország nemzetközi összehasonlításban is kitűnő földrajzi, természeti és ökológiai adottságokkal rendelkezik. Hazánk fekvése és természeti adottsága rendkívüli lehetőséget biztosít a sokszínű mezőgazdasági termelés megvalósítására. Talajaink a nyugat-európai szinthez viszonyítva kevésbé szennyezettek, köszönve a viszonylag rövidebb ideig tartó intenzív mezőgazdálkodásnak (a magyarországi növénytermesztés intenzív kemikáliázása a hatvanas évek közepétől volt jelentős). A relatíve jobb minőségű talaj a mezőgazdaság által előállított termékek – élelmiszer, élelmiszer-alapanyag, ipari nyersanyag – potenciális versenyképességét növeli. A kedvező ökológiai adottságok és a kevésbé szennyezett talaj első megközelítésben környezeti előnynek tekinthető, azon túl azonban társadalmi és gazdasági előnyöket indukálnak.

1. ábra: A magyar mezőgazdaság helyzetértékelése a fenntarthatósághoz igazodva

Forrás: Saját ábrázolás

Figure 1: Evaluation of the Hungarian agriculture's situation based on sustainability

strengths(1), weaknesses(2), opportunities(3), threats(4), ecological pillar(5), social pillar(6), economic pillar(7), favourable ecological conditions(8), less contaminated soil(9), positive foreign trade balance(10), comparative advantages(11), strict EU regulations+its impacts(12), poor grasslands(13), high unemployment(14), production bases and business structure(15), underdeveloped rural infrastructure(16), the EU does not have the interest in developing the agriculture of the new member states(17), further deterioration of the technical and technological level(18), the agricultural way of life is continuously losing its social prestige(19), low level of cooperation among farmers(20), making good use of financial sources(21), strengthening farmers' cooperation(22), creating alternative jobs(23), multifunctional agriculture (24)

A nyugat-európaihoz viszonyítva alacsony földár, földbérleti díj, és még az uniós csatlakozásunk után is jelentős munkabér különbségek szintén versenyképességi előnyt jelentenek a mezőgazdasági termékeink számára. Bár az említett versenyképességi erősségek elsősorban gazdasági előnyt eredményeznek, de egy jól prosperáló ágazatnak alapvetően pozitív kihatása van a társadalom számára (pl. egy eredményes mezőgazdasági vállalkozás számos vidéki lakosnak biztosíthat megélhetést), viszont a pozitív környezeti hatások mellett a környezetvédelmi szabályok nem megfelelő betartásával a negatív externális hatások súlyosan terhelhetik a környezetet.

Hazánkban a turizmus mellett kizárólag a mezőgazdaság tud felmutatni pozitív külkereskedelmi egyenleget, mintegy másfél milliárd USA dollárral magasabb mezőgazdasági termékekből az exportunk, mint az importunk. A magyar

mezőgazdaságnak ezt és az előzőekben említett előnyeit meg kell őriznie és a lehetőségeket kihasználva tovább növelnie.

Az Unióhoz történő csatlakozásunkkal szigorúbb, több esetben környezetvédelmi szempontból is határozottabb, merevebb szabályozás alá került a mezőgazdaságunk. A megreformált CAP már több alkalommal a támogatás kifizetését agrár-környezetvédelmi feltételek betartásához köti (pl. cross-compliance). A szigorúbb szabályozás az ökológiai fenntarthatóság megteremtésének feltételeit segíti elő, mindamelllett, hogy a társadalmi és a gazdasági hatásai is jelentősek. Gondoljunk csak az élelmiszerbiztonsági szabályozásokra, mely által a fogyasztó is meg lehet győződve arról, hogy jó minőségű és egészséges élelmiszert vásárol.

Az előnyökkel szemben sajnos a **hátrányokat** is számba kell vennünk, főleg a tisztánlátás szempontjából fontos, hogy a mezőgazdaságunk

gyenge pontjait is ismerjük. Sajnos gyepterületeink nem megfelelőek, ezért a legeltetésre alapozott extenzív állattartás (amit az EU is támogat) nem valósítható meg megfelelő eredményességgel.

A vidéken tapasztalható magas munkanélküliség a legnagyobb társadalmi problémát jelenti. Ráadásul a regisztrált munkanélküliek számát jóval meghaladja a valós munkanélküliek aránya, akik hagyományosan mezőgazdasági termelést folytattak. A vidéki területek népesség-csökkenésének fő oka a munkalehetőségek hiánya, ez pedig a környezet leépülését eredményezheti, hiszen ha elnéptelenedik a vidék, nem lesz, aki *művelje s gondozza* azt. Ráadásul a társadalmi és környezeti problémán túl igen jelentős gazdasági terhet is jelent, hogy leginkább az elmaradott térségek esetében magas a munkanélküliség. A mezőgazdasági népesség korösszetétele és nem megfelelő képzettsége is súlyos gyengesége a magyar agrárgazdaságnak, vidéknek, és ezek e körülmények további problémákat okoznak. A vidéki infrastruktúra fejletlensége tovább szűkíti a lehetőségeket, ennek a helyzetnek a megoldása a hátrányok közül a legsürgetőbb.

A termelési alapok és az üzemi struktúra szintén gyenge pontja a magyar mezőgazdaságnak. Még mindig nagy gondot jelent a szükségesnél jóval alacsonyabb technikai és technológiai színvonal, a rendezetlen és elaprózott birtokszerkezet, és a mezőgazdasági termelők minimális tulajdonrésze az élelmiszeriparban és kereskedelemben.

Az egyik legnagyobb hátrányunknak tűnhet az a tény, hogy az EU fokozatosan leépíti a mezőgazdaság támogatását. Ez azonban az előnyünkre is válhat, hiszen a fenntartható mezőgazdaság megvalósítását teljes mértékben preferálja. Ily módon a hátrányból előnyt is kovácsolhatunk, ha a mezőgazdaságot radikálisan megváltoztatva ráállunk a fenntarthatóság útjára.

A hátrányokhoz kapcsolódva nagyon röviden megfogalmaznám, hogy milyen **korlátokkal** kell szembenézni agrárgazdaságunknak, és ekképpen a vidéknek is. A technikai és technológiai színvonal további romlását jól átgondolt és célorientált gazdaságpolitikával lehetne megoldani. Ellenpéldaként a gazdáknak nyújtott gépvásárlási támogatást említeném, amelynek eredményeképpen sok esetben olyan gépek megvásárlására került sor, amelyek kapacitását ki sem használják. Az egyéni támogatás helyett ebben az esetben ésszerűbb lett volna, nyugati példát követve társulásoknak nyújtani a kedvező hitelt, ezáltal biztosítva az új gépek megfelelő kihasználtságát.

A már említett következmények miatt igen nagy veszélyt rejt magában a mezőgazdasági életforma folyamatos leértékelődése, melynek egyenes következménye a vidék népességcsökkenése. Talán a mezőgazdaság fejlődésének legerősebb korlátját jelenti a termelők, gazdák alacsony fokú kooperációs képessége. Ez a tényező érdekérvényesítési képességüket is jelentősen korlátozza, és az összefogás teljes hiánya az egymás segítségét is lehetetlenné teszi. Itt is a tudatformálásra és

bizalomerősítésre lenne szükség. Sokan úgy gondolják, hogy ez csak generációváltással oldható meg, véleményem szerint a gazdák megfelelő informálás hatására belátnák, hogy együtt könnyebben boldogulnak.

A korlátok kapcsán már át is térünk a **lehetőségek** feltérképezésére. A termelői összefogás erősítésével, az elismert TÉSZ-ek, BÉSZ-ek, szövetkezetek és gépkörök számának jelentős növelésével jelentősen javulna az uniós tagságból származó lehetőségek (pl. pályázatok, támogatások) kihasználtsága. Külön kiemelném a pénzügyi források nagyobb eséllyel történő kiaknázását, de a termékek és a szolgáltatások értékesítése kapcsán is előnyökre tehetnének szert a gazdák, ha összefognának.

Az alternatív álláshelyek teremtése már a fenntarthatóság elveinek messzemenően megfelelő multifunkcionális mezőgazdasághoz kötődik. Lehetőség abból a szempontból, hogy az intenzív mezőgazdasági termelés során egysíkúvá vált gazdálkodást új-régi funkciókkal ruházzuk fel, ezáltal biztosítva a vidék megőrzését. A többfunkciós mezőgazdaság valójában a termelési szerkezet radikális átalakítását feltételezi a vidéki térségekben rendelkezésre álló természeti és emberi erőforrások kapacitás minél hatékonyabb kihasználása és megőrzése érdekében.

Az Európai Unió területének 80%-a vidék, ahol a lakosság 25%-a lakik (hazánk területének 86%-án mezőgazdasági termelés folyik). Éppen ezért nem meglepő, hogy az EU hivatalos dokumentumaiban a mezőgazdaság többfunkciós jellegének helyreállítása célkitűzésként szerepel. Popp hivatkozott írásában kitűnően rávilágít a mezőgazdaság által előállított piaci- és közjavak között feszülő ellentétre. Abból a szempontból ellentét, hogy míg a piacon értékesítésre kerülő termékek és szolgáltatások közvetlen bevételt jelentenek a gazdák számára, addig a nem piaci javak (környezeti, természet-gazdálkodási, a vidék mezőgazdaságon kívüli, tájgazdálkodási és szociális szolgáltatások), közjavak nem kerülnek értékesítésre, így sem áruk, sem vásárlójuk nincsen. „*A mezőgazdaság által végzett természeti erőforrás-, táj- és környezetfejlesztő tevékenységeket a gazdálkodókkal kötött szerződések alapján közvetlen jövedelem-kifizetésekkel kell elismerni, ami nem támogatás, mert meghatározott feladat elvégzéséhez kötött díjazásról van szó*” – írja Popp (2003, 59. o.).

A mezőgazdaság további funkciói közé tartoznak a vidéki kulturális értékek és a vidéki örökség megőrzése, a fenntartható turizmus formák megvalósítása.

A fenntartható mezőgazdasági termelés kialakítására is több lehetőség kínálkozik, amint ezt az 1. táblázat szemlélteti. Visszatérhetünk a hagyományos extenzív gazdálkodáshoz, amit az EU például a legeltetéses állattartás támogatásával ösztönöz is. Ez a gazdálkodási forma főleg humánerőforrásra alapozott, és a főtermék mellett teljes mértékben hasznosította a melléktermékeket is (pl. nem küzdött hígtrágya-kezelési problémákkal, amely az iparszerű mezőgazdasági termelés egyik negatív eredménye).

A fenntartható mezőgazdasági termelés kialakításának lehetséges útjai

Fenntartható mezőgazdasági termelési formák(1)		
Hagyományos mezőgazdasági termelés(2)	Szabályozott mezőgazdasági termelés(3)	Újszerű mezőgazdasági termelés(4)
➤ Extenzív gazdálkodás(5)	➤ Organikus termelés(6)	➤ Precíziós gazdálkodás(10)
	➤ Biotermelés(7)	
	➤ Ökogazdálkodás(8)	
	➤ Integrált termelés(9)	

Forrás: Saját összeállítás

Table 1: Possible ways of sustainable agricultural production

sustainable agricultural production structures(1), traditional agricultural production(2), regulated agricultural production(3), new type of agricultural production(4), extensive farming(5), organic production(6), bio-production(7), eco-farming(8), integrated production(9), precision farming(10)

Abban az esetben, ha rendelkezünk megfelelő tőkével, alkalmazhatjuk a legmodernebb precíziós gazdálkodási rendszereket. Ezek a módszerek eleget tesznek az agrár-környezetvédelmi előírásoknak, azonban még nem terjedtek el, széles körben nem kerültek alkalmazásra.

Az organikus, bio- és integrált termelés, valamint az ökogazdálkodás szintén egy-egy lehetősége a környezetkímélőbb mezőgazdasági termelésnek. A biotermelés aránya például Ausztriában már a stratégia készítésének évében elérte a 10%-ot (AFG, 2002), de más EU tagország is a mezőgazdasági termelésen belüli részesedés növelésére törekszik. Hazánkban a bio- és integrált termelés együttesen teszi ki a művelés alatt álló területek 1%-át. Holott a biotermelés alapvetően a természetes folyamatok érvényesülését és a természetes anyagok felhasználását helyezi előtérbe. A problémát a szigorú követelményrendszer és a fizetőképes felvevő piac hiánya jelentheti.

A gazdálkodási rendszereken túl számos agrárlehetőség nyílik a tevékenységi szerkezet megváltoztatására, melyeket a Csete és Láng szerzőpáros *A fenntartható agrárgazdaság és vidékfejlesztés* c. könyvükben részletesen elemeznek a következő pontok szerint (Csete és Láng, 2005, 180. o.):

- Gazdálkodási rendszerek működtetése
- A precíziós gazdálkodás
- Ökológiai, bio-, organikus, integrált gazdálkodás, alacsony ráfordítások melletti gazdálkodás (LISA), az alternatív agriculture (USA)
- Művelési ágak arányainak megváltoztatása
- A szántó hasznosításának módosítása
- A szántóföldi fatermelés felkarolása
- A fásítás lehetőségei (ligetítés, fasorok közötti termelés, stb.)
- Energiaerdők létesítése, energiatermelés
- Energiafű-termelés
- Biomassza-hasznosítási programok
- Megújuló energia előállítási tevékenység
- A gypesítés és az erre alapozott állattartás
- A termelői szolgáltatások fejlesztése
- Hungarikumok, a tájtermelés felkarolása
- Hagyományok és a tájképi értékek felélesztése, ápolása

- Nem élelmiszer célú termelés
- Környezetfenntartó tevékenység
- Zöldfelületek létesítése, ápolása, gondozása

Kiemelném a művelési ágak arányainak megváltoztatását, mely szerint a gabonatermesztés mellett, több esetben helyette, a szántóföldi zöldség- és gyümölcsstermesztés súlyának növelésével csökkenthetnénk a művelés alatt álló területek kihasználtságának egyhangúságát, és a munkalehetőségeket is bővíthetnénk. Az energiatermelésben az energiaerdő és energiafű területeinek növelésével alternatív erőforrás bővítést hajthatnánk végre, s az energián túl a zöldfelületek növekedése, a biodiverzitás gazdagodása is megvalósítható lenne (Csete és Láng, 2005).

ÖSSZEFOGLALÓ GONDOLATOK

A magyar mezőgazdaságnak fenntarthatóság útjára való átállása a gondolkodásmód és a gazdálkodás szerkezetének alapos átalakítását igényli a vidéki térségekben rendelkezésre álló természeti és emberi erőforrás-kapacitás minél hatékonyabb kihasználása és megőrzése érdekében. Elengedhetetlen az agrárgazdaság hosszú távú stratégiai szemléletben történő tervezése, a fenntarthatóság elveinek megfelelő fejlesztése. A fenntartható agrárgazdaság gondolata már egy évtizedes tudományos múlttal rendelkezik Magyarországon, lásd „AGRO-21” kutatási program. Sajnos a valós helyzet tekintetében már nem ilyen jó a helyzet, bár történtek lépések, különböző programok (pl. NVT, AVOP, Agrár- és Vidékfejlesztés Nemzeti Stratégiája) és az uniós csatlakozásunk is a lendületet adott, de az előrehaladás még nem mutatható ki. Reményre ad okot, hogy vannak lehetőségek a mezőgazdasági tevékenység sokszínűvé tételére mind a termelés, mind a nem termék jellegű közjavak és egyéb szolgáltatások nyújtásának tekintetében.

A Közös Agrárpolitika támogatja a fenntartható és versenyképes mezőgazdaságot, és a vidékfejlesztési támogatásokkal egybekötve segítheti a vidéki térségek problémáinak megoldását.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk az EU 2007-2013-as időszakra vonatkozó költségvetését,

amelyben már érzékelhetővé válik a közvetlen támogatások fokozatos csökkentése, és a vidékfejlesztés mint második pillér valós megerősödése (lásd: modulálás).

Végül, kiemelkedően fontosnak tartom külön is hangsúlyozni, hogy a mezőgazdaságnak a vidékfejlesztésbe integrált fejlesztésére van szükség, a fenntarthatóság elveit szem előtt tartva.

IRODALOM

- Ángyán J. (2001): Az európai agrármodell, a magyar útkeresés és a környezetgazdálkodás. Agroiinform Kiadóház, Budapest, 308.
- Csete L.-Láng I. (2005): A fenntartható agrárgazdaság és vidékfejlesztés (Magyarország az ezredfordulón – Stratégiai Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián (Szerk.: Glatz F.) MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 313.
- Láng I.-Barótfi I.-Bedő Z.-Biacs P.-Csete L.-Dohy J.-Erdész F.-né-Harnos Zs.-Jolánkai M.-Kocsis K.-Kismányoki T.-Király Z.-Kőmíves T.-Somogyi Z.-Várallyay Gy. (1995): „AGRO-21” füzetek – Az agrárgazdaság jövőképe. (Szerk.: Láng I.-Csete L.-Jolánkai M.) „AGRO-21” Kutatási Programiroda, Budapest, 124.
- Meadows, D.L.-Meadows, D.H.-Randers, J.-Behrens, W.W. (évszám nélküli): A növekedés határai (eredeti cím: The Limits of the Growth. University Books, New York, 1972), Budapest, számozott kiadás belső használatra, 229.
- Popp J. (2003): KAP-reform és a többfunkciós mezőgazdaság. Gazdálkodás, XLVII. 4. (48-69. o.) 96.
- Szabó G. (2001): Az Európai Unió agrárpolitikája (Egyetemi Jegyzet). DE ATC MTK Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Intézet, Debrecen-Kaposvár, 78.
- Szabó G. (2002): A magyar mezőgazdaság kilátásai az Európai Unióban c. előadás kézirat.
- Szabó G. (2003): Az agrár-környezetvédelem egyes közgazdasági aspektusai, Gazdálkodás, XLVII. 4. (37-47. o.) 96.
- AFG (2002): Building our future (The Austrian Strategy for Sustainable Development – An initiative of the Federal Government), Federal Ministry of Agric., Wien, 182.
- BMU (2002): Perspektiven für Deutschland – Unsere Strategie für eine nachhaltige Entwicklung –, Bundesumweltministerium, Berlin, 345.
- CMR (2002): Strategy for Sustainable Development of Latvia. Cabinet of Ministers of the Republic, Riga, August 2002, 32.
- FVM (2003): Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program (AVOP 30. változat). Budapest, 2003. 12. 16-i változat, <http://fvm.hu>
- GRL (2003): National Strategy for Sustainable Development. Government of the Republic of Lithuania, Vilnius, Sept. 2003. 89.
- NAVK (2004): Az agrár- és vidékfejlesztés nemzeti stratégiája (Végleges változat). Nemzeti Agrár- és Vidékfejlesztési Kerekasztal, Budapest 2004. május 27. <http://www.falunet.adatpark.hu>, 31.
- NVT (2004): Nemzeti Vidékfejlesztési Terv az EMOGA Garanciarészleg Intézkedéseire (13. változat). Budapest, 2004. április 9. <http://fvm.hu>
- SSESD (2000): Federal plan for sustainable development 2000-2004, Secretary of State for Energy and Sustainable Development, Brussels, September 2000, 143.
- UNCED (1993): Feladatok a 21. századra (Az ENSZ Környezet és Fejlődés Világkonferencia dokumentumai). Föld Napja Alapítvány, Budapest, 433.
- WCED (1988): Közös Jövők – Our common future (A Környezet és Fejlődés Világbizottság jelentése). Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest, 404.